

ויהי אור!

לרגל השלמת סדרת
כתר שם טוב המבואר
בהוצאת מעיינותיך
הרב יצחק קפלן

אינם אלא תעתוע. "אנשי הדעת היודעים דלית אתר פנוי מיניה, אם כן אין זה הסתתרות אצלו, ששמעתי ממורי זלה"ה כי בידיעת האדם שהשם יתברך מלא כל הארץ כבודו, וכל תנועה ומחשבה הכל ממנו יתברך שמו, אז... אין שום מחיצה ומסך מבדיל בין האדם ובינו יתברך בידיעה זאת... כי כל הסתתרות הוא רק אחיזת עיניים, אבל בעצם הכל הוא עצם מעצמותו יתברך" (סימן סו).

עולמנו הוא חוליה אחרונה במערכת רוחנית שלימה - בניין של עולמות עליונים זה על גבי זה היוצרים "סדר השתלשלות" מסועף. ובין עולם לעולם, ובין דרגא לדרגא - מסך ומחיצה, עד שנדמה שהבורא עצמו מרוחק עד אין קץ מן המציאות התחתונה שבעולמנו זה, על שלל הסתרי, קשייו ונסיגותיו עמם מתמודד האדם. אבל האמת היא "דשמעתי ממורי זלה"ה משל שאמר קודם תקיעת שופר, שהיה מלך אחד חכם גדול ועשה באחיזת עיניים חומות ומגדלים ושערים... עד שבנו ידידו התאמץ מאוד שילך אל אביו המלך, אז ראה שאין שום מחיצה מפסיק בינו לבין אביו, כי הכל היה אחיזת עיניים". לאמתו של דבר אין עוד מלבדו. כל ההיכלות וכל הלבושים הלא הם ממנו יתברך, ולפניו אין הם חוצצים כלל, "כהדין קמצא דלבושה מיניה וביה". המציאות האמיתית אחת היא - ש"ה' יתברך מלא כל הארץ כבודו, לית אתר פנוי מיניה, ובמקום שאדם שם כבודו יתברך מצוי!" (סימן נא)

גם עולמות הרע והטומאה, גם מקומות החושך והזוהמא - גם אלה אינם פנויים מנוכחותו של הקב"ה. בכל מציאות שלילית מסתתר ניצוץ אלקי,

שפע רב השפיע אור שבעת הימים, מורנו רבי ישראל בעל שם טוב זי"ע, אך אין לנו ממנו בכתובים אלא אגרות מעטות. המפורסמת שבהן, שנכתבה לגיסו ר' גרשון בער מקיטוב, היא זו שבה הוא מספר על עליית נשמתו להיכלו של משיח, שם נאמר לו שהגאולה תבוא "לכשיפוצו מעיינותיך חוצה".

אף שהבעש"ט עצמו לא העלה את תורתו על הכתב, רבים מדברי תורתו משובצים בתוך ספרי תלמידיו הגדולים, ובראשם הרה"ק רבי יעקב יוסף מפולנאה. לקט של תורות אלה יצא לאור בשנת תקנ"ד בשם **כתר שם טוב על ידי הרה"צ רבי אהרן הכהן מזליחוב זצ"ל**. אך בטרם נתייחס לחיבור זה ראוי לייחד דברים על התורות עצמן. רובן קצרות, מעין ניצוצות של אש; כמעט אמרנו "מועט המחזיק את המרובה", אולם נכון יותר יהיה לומר - מועט המחזיק את האין-סוף.

הרי לפנינו הדרוש הראשון לפרשת בראשית ב"תולדות יעקב יוסף" - ספרו העיקרי של הרה"ק מפולנאה. פתיחתו של הדרוש בפסוק שבראש פרשת הבריאה: "והארץ היתה תהו ובהו וחושך על פני תהום". הרבה חושך והסתור יש בעולם, שכן נאמר בזהר הקדוש, דקודשא בריך הוא "אסתתר בכמה לבושים ובכמה כיסויין ובכמה קליפין, דאינון תהו ובהו וחושך".

"אמנם", מכריז ואומר מיד הכהן הגדול, רבי יעקב יוסף (מובא בכתר שם טוב סימן פה), "שמעתי ממורי, שאם ידע האדם שהקב"ה מסתתר שם, אין זו הסתרה!"

לאמתו של דבר כל ההסתרים, כל הצמצומים,

על כן "סור מרע ועשה טוב" - עשה ממנו, מהרע, טוב, כאשר תחשוף את פנימיותו הטובה (סימן מא). כל צרה היא הושטת יד של ה' להתקרב אליו מאהבה (סימן לח). כל ירידה היא לצורך עלייה, כל הסתר הוא לצורך גילוי, וכל מדרגה נמוכה, בפנימיותה אינה אלא אמצעי לעלות אל מדרגה גבוהה הימנה. על זה אמרו "מתוך שלא לשמה" - מן ה"תוך" והפנימיות של הלימוד שלא לשמה - "בא לשמה" (סימן ריג).

אמת גדולה ועצומה זו - כי אכן אין מקום פנוי ממציאותו יתברך ויכול האדם למצוא את הבורא בכל מקום ומקום - בוקעת ועולה מכל מאות תורותיו של הבעש"ט המפוזרות בספריו של הרה"ק מפולנאה והנלקטות בספר "כתר שם טוב". ההוגה בתורות אלה וחש את נשמת הדברים, הריהו יודע ומרגיש בכל מאודו כי אמנם לשם כך הוריד הקב"ה את נשמתו של אותו עיר וקדיש אל העולם הזה - כדי לאפשר גם לנו, בני הדורות האחרונים של עקבתא דמשיחא, לחיות תחת אותה הכרה, כי באמת, אין עוד מלבדו.

וכל אותם ענייני "חושך ותהו ובהו", מה יהא עליהם? - על כך מסיים אותו דרוש ב"תולדות" (כתר שם טוב סימן שפה), שזהו שהכתוב ממשיך מיד ואומר: ויאמר אלקים יהי אור - כי "מיד שעלה במחשבה של אנשי הדעת... שהקב"ה שנקרא אור מסתתר שם, אז נתפרדו כל פועלי אוון ונתגלה אורו יתברך. וזהו שכתוב יהי אור". ולפי דרכנו למדנו, שכאשר זרחה בעולם שמשו של הבעש"ט, אין זאת אלא ש"ויאמר אלקים יהי אור"!

יחודים ועליות

יחד עם היסוד האמור, שהוא בוודאי עמוד החסידות כולה, מניח הבעש"ט בדבריו את התשתית לצורתה של התורה החסידית, המשתמשת במושגים מתורת הסוד אך מעתיקה אותם אל עולם הנפש והופכת אותם להדרכות בעבודת האדם. כך הוא מלמדנו כי "יש באדם עשר ספירות, כי הוא עולם קטן" (סימן פח), ומראה כיצד כל מיני הבחינות העליונות, הפרצופים, הזיווגים והיחודים, מתפרשים כעבודה תודעתית של שינוי ההכרה בנפש האדם פנימה. למעשה, לאחר שקובע הבעש"ט את הידיעה וההפנמה ש"אין עוד מלבדו" כמרכז עבודת האדם, הריהו "קורא מחדש" את כתבי האר"י ומפרשם לאורה של עבודה גדולה זו.

הקבלה מדברת על ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, או ייחוד זעיר-אנפין ומלכות, והבעש"ט מפרש שהכוונה היא לגילוי נוכחותו של הקב"ה בבריאה וחשיפת האור האלקי המסתתר בכל.

הקבלה מדברת על המתקת הגבורות בשורש הדעת, והבעש"ט מפרש כי האדם מבטל את הגבורות והדינים, כלומר את הצרות והייסורים הבאים עליו והנמשכים מן ההסתר שבבריאה, באמצעות כח הדעת, דהיינו הידיעה וההכרה שהסתר זה אינו אלא לבוש לאורו של הקב"ה המסתתר בו.

בדרך זו הופכים צירופי שמות וחילופי אתון להוראות והדרכות לחיזוק האמונה, להכרה בהשגחה הפרטית, למציאת אורו של הבורא גם בעסקי החולין, לדבקות המחשבה ולתיקון המידות.

בתחילת הלימוד, התורות שבספר נלמדות כל אחת בפני עצמה. הרי משל והרי פירוש, הרי פשט והרי פרפרת. אולם עם ההתקדמות בלימוד מצטרפות התורות אלה לאלה ומתמזגות זו בזו, ופתאום עומד המעיין נדהם מול הנקודה האחת השוורת את כולן: מצד אחד, היכולת לראות ולמצוא את הניצוץ האלקי בכל דבר ובכל פינה - במקום האור ובמקום החושך, ב"ימי הקטנות" וב"ימי הגדלות", במחשבות הטובות והלא-טובות, בעתות החסד והקירוב וברגעי הריחוק והיראה; ומצד שני, התשוקה הבורעת לקרוע את מסך ההסתר הזה ולאפשר לאותה אמת להתגלות כמות שהיא, ללא לבוש ומעטה.

ולפתע מתבארים ומתבהרים דבריו של מלכא משיחא אל הבעש"ט באותו החיזיון, שבו הבטיחו כי עת הגאולה תבוא כאשר "יפוצו מעיינותיך חוצה ויוכלו גם המה לעשות ייחודים ועליות כמוך". בדרך כלל מצטטים רק את חלקו הראשון של המשפט. למעשה, כבר נכדו הגדול של הבעש"ט - בעל דגל מחנה אפרים - עשה כן. שהרי את תורת הבעש"ט ותלמידיו נוכל ללמוד ככל אשר יעלה בידנו, אבל "ייחודים ועליות כמוך"?... אולם לאחר שמתבשרים מתורותיו של הבעש"ט מתקבלת ההבנה, שייחודים אלה אינם בהכרח פעולות של 'קבלה מעשית'... כי לאמתו של דבר בכל עת שאדם מוצא את הקב"ה במקום ההסתר, ובכל פעם שאדם מכיר בהשגחתו יתברך על כך מעשיו, הרי הוא פועל "ייחוד", היינו, יוצר חיבור בין בחינה תחתונה לבחינה עליונה ומביא אור ממקום עליון אל מקום נמוך.

ואמנם, מלמדנו הבעש"ט בתורה אחרת (סימן קעט)

הרה"ק רבי ישראל המגיד מקונוניץ, הרה"ק רבי יעקב יצחק הלוי החוזה מלובלין, ועוד.

מכאן גם נודעת החשיבות היתרה לספר זה, שכן, אף שלאחריו יצאו לאור ליקוטים נוספים מתורת הבעש"ט, ובראשם החיבור הגדול "בעל שם טוב על התורה" - מקום מיוחד של כבוד עודנו שמור לספר זה שיצא לאור סמוך לפטירת הבעש"ט, בעוד רוב תלמידי הגדולים של הרב המגיד עודם בחיים חיותם, והמה מכירים ומעידים על מעלתו של המלקט זצ"ל.

מן ההכרח להודות שדרך סידור הספר מעוררת איאלו קשיים. התורות מופיעות בו שלא על פי סדר ידוע, ולא אחת ניתן למצוא בו דברים שנכפלו ואף שולשו. חלק מהתורות אינן מופיעות בשלמותן, ואחרות מובאות בתוספת מלפניהן ואחריהן (על עובדות אלה כבר עמד מלקט בעל שם טוב על התורה בהקדמתו, ואחריו, ביתר פירוט, עורך המהדורה המצוינת של "כתר שם טוב השלם", הרב עמנואל שוחט ז"ל). גם מסיבה זו, נוסף על הלשון הקצרה והמושגים הקשים לעתים, הלימוד בספר אינו עולה בנקל אפילו למורגלים בספרי חסידות.

בשנים האחרונות הופיע בהוצאת מעיינותיך **כתר שם טוב המבואר**. מדובר בשני כרכים עבי כרס הכוללים פירוש מלא ומקיף לדברי הבעש"ט, אשר משולב בתוך לשון המחבר, יחד עם הבאת דברי המחבר כצורתם ובלשונם במתכונת מנוקדת ומאירת עיניים, ותוך השוואת לשונו עם לשון המקורות שמהם שאב את דבריו (השוואה זו מיוסדת גם היא על עבודתו הגדולה של הרב שוחט). הפירוש נכתב תחת הכוונתו של המשפיע הנודע הרב מנחם מענדל ווכטר שליט"א.

אין כותב שורות אלה רשאי לבקר את טיב הפירוש, בהיותו שותף לכתיבתו ועריכתו. מאידך, סיבה זו עצמה מאפשרת לתאר את מגמת הפירוש, והיא - לאפשר לקורא ללמוד ולהבין כל סימן כעניין שלם בפני עצמו, ועם זאת לתת למעיין את הכלים להרחיב את היריעה וללמוד את העניין במלוא היקפו; להסביר ולפשט את המושגים הקשים, אך מבלי לאבד את מעלת הקיצור, ותוך מאמץ רב שגם במקומות המסובכים יהיה הביאור נהיר וקולח וירוף בו הקורא. אם הצליחו העורכים במשימה נכבדה זו - ישפטו הקוראים.

כי יש פועל ייחוד בדרך פרט, היינו שיועד למצוא בכל דבר את הניצוץ האלקי המסוים שבו ולהעלותו אל שרשו המדויק למעלה, ועל זה אמרו בית הלל: "כיצד מרקדין לפני הכלה" - היא השכינה הקדושה - לייחודה ולחברה בבעלה, "כלה נאה וחסודה", היינו, רק באופן שהניצוץ מגיע אל מקומו ואל תיקונו המדויק הנאה לו וההולם אותו, "שצריך לידע בפרט איך להסיר בגדים צואים ולכלוך מהניצוץ ולקשטה בפרט, שתהיה השכינה כלה נאה וחסודה". ידיעה זו אכן מצויה רק ביחיד סגולה. אבל בית שמאי חולקים ואומרים "כלה כמות שהיא", "אף בדרך כלל, אם אינו יכול בדרך פרט לייחד השכינה ולקשטה" - ודרך כלל זו מהי? "ידע דרך כלל שה' יתברך מלוא כל הארץ כבודו, וכל תנועה ומחשבה הכל ממנו יתברך". אכן, אף עבודה זו, הראויה לכל אדם בכל מקום ובכל שעה, "ייחוד" היא!

על כן, אחר שנפוצו מעיינות הבעש"ט מסוף העולם ועד סופו, הנה כל אלה שטעמו מהם וכל הנמשכים אחריהם בכל דור ודור, ודאי עושים אף הם "ייחודים ועליות", איש איש לפי ערכו, וראויים הם שתתקיים בהם הבטחתו של מלכא משיחא.

הפירוש החדש

רוב התורות שב"כתר שם טוב" לוקטו כאמור מתוך ספרי הרה"ק מפולנאה. אמנם יש בספר גם מיעוט ניכר שמקורו בספרים ליקוטים יקרים ומגיד דבריו ליעקב (המכונה גם לקוטי אמרים) שיצאו מבית מדרשו של המגיד ממעזריטש, ואף בהם מובאות תורות שמקורן בדברי הבעש"ט (אם כי לא בכל התורות שהועתקו בספר נזכר שמו במפורש). לפנינו בספר גם איאלו תורות שנאמרו משמם של גדולים אחרים מראשוני החסידות, ולצדן תורות רבות שמקורן אינו ידוע וגם ייחוסן לבעש"ט אינו תמיד ברור. אכן נראה שעמדו לפני המלקט גם מקורות נוספים שאינם לפנינו, כאמור בשער לחלקו השני של הספר, שמובאים בו "כל דברי קדשו של... [ה]בעש"ט זללה", אשר מסרו לידי הגדולים והקדושים אשר המה יושבים כסאות למשפט". דומה כי בדברים אלה ניתן למצוא גם הד לקשריו של המלקט עם רועי החסידות בדורו, ואמנם ספריו האחרים מעוטרים בהסכמותיהם של גדולי תלמידי המגיד ממעזריטש ותלמידי תלמידיו - הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב, הרה"ק רבי שלמה מקרלין,